

իւր բռնած ոճը, կը փափաքի նոր ժամանակիս լուսամիտ ուսումնաթերթից ոճոյն ալ հետեիլ իւր իւր, և իրեն լաւագոյն թանգարան կամ հանդիսարան մ'ընել հին և նոր կարեւոր գիտելեաց, փայլուն երեցընել ջանալով ժամանակիս և անցելոյն ստոյգ բարգաւաճանքը:

Պարզագոյն ըսելով՝ մեր փափաքն ու նպատակն է ուրեմն ազգերնուս ներ-

կայ ուսումնական և կենցաղական պարագայիցն և պիտոյիցն համեմատ աւելի ևս նպաստամատոյց ըլլալ, նախանձելի ընելով հիմնական յառաջագիմութիւնն այլոց ազգաց՝ որոնք գիտեն բարոյական կենաց զարգացման ամենայն դիպագոյն և սղագոյն ոճն, և կը վայելեն բարօրութիւն և փառք ի ներկայումս և յապագայն:

ՀԱՆԴԵՍ ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ

ԽՕՍՔ ԵՒ ԳԻՐԻՔ*

Միտ գիր ընթերցուածոց, փիթարութեան և վարդապետութեան: (Ա. ՏԻՄ. Դ. 13.)

Եղբարք իմ,

Ձեր քրիստոնէական սիրոյն տրժանաւոր գործերը նախ քան զամենայն անոնք են՝ որոնց նիւթն է մարդուս բանականութիւնը, սիրտը, կամքը, մէկ խօսքով՝ հոգին. և որչափ պիտոյք հոգւոյ նախադաս են քան զպիտոյս մարմնոյ, այնչափ ալ առաջնոյն սէրը նախամեծարելի է քան զերկրորդը. և մանաւանդ հիմակուան ժամանակս պէտք է որ մէկը աշուրները կամովին լուսոյ դէմ փակէ՝ որպէս զի չտեսնէ ի խորս հոգւոց եղած ժամանակակից մեծամեծ թշուառութիւնները: Այսու բաւական ըսած կը համարիմ եթէ գործ մը որուն գլխաւոր վախճանն է բարի գրոց տպագրութիւնն ու տարածումը՝ կանխաւ և իրաւամբ ձեր սիրոյն արժանի եղած է. զօրութեամբ բանի՝ ճշմարտութիւնն ու բարին տարածելը՝ գերագոյն կերպիւ քրիստոնէական իր մ'ըլլալով, և սերտ դաշնաւորեալ քրիստոնէութեան վախճանին հետ:

Այսու արդարեւ քրիստոնէութիւնն իշխող եղաւ մարդկութեան: Խօսեցան առաքեալք. իրենց խօսքն ընդ ամենայն եր-

կիր հնչեց. « Ընդ ամենայն երկիր ել բարբառնոցա », և աշխարհս այլափոխեցաւ. և ինչ որ Եկեղեցին հիմնեց բանիւ, կը պահէ. և կը յարատեւէ ի նոյն բանիւ: Գերբնական՝ այսինքն է քրիստոնէական կենաց մէջ ամենայնի արմատ հաւատքն է. արդ հաւատքը՝ լսելէն առաջ կու գայ, և լսելը՝ խօսքէ. « Հաւատք ի լսելոյ, և լուս ի բանէ »: Ուրեմն գերբնօրէն՝ փրկութիւնն ի բանէ է. այս է զարմանալի տնտեսութիւն քրիստոնէութեան երկրիս վրայ: Եւ ինչ որ ճշմարիտ է յատկապէս ըստ գերբնական կարգի, ճշմարիտ է նաեւ ըստ սոսկ բնական կարգի, ըստ բարոյական՝ մտաւորական և ընկերական կարգի:

Այս ամենուրեք և միշտ բացայայտ ճշմարտութիւնը՝ նոր պայծառութեամբ մը կը փայլի մեր աչաց առջև: Չար և ապականարար բանից աճեցուն վնասը կը ցուցնէ յայտնապէս՝ նոյն իսկ անոնց ալ որ մտադրութիւն չեն ըներ, փրկաւետ և պահպանիչ բանին ներգործութիւնը տարածելու և աճեցընելու գերագոյն պէտքը:

Ս. Միքայէլ հրեշտակապետին գործը՝ ժամանակիս այս պիտոյիցը ձեռնառու է: Եւ չէ միայն. այլք իրեն հետ և նախ քան զինքը՝ մեր մեծեղեռն աւերածոյն դարման տանելու ջանից հետամուտ են, որոնց ազգեցութիւնը ոչ թէ նուազել՝ այլ կը յուսաց առաւելու. ոչ է նախանձորդ, այլ օգնական: Այս է արդարեւ յատկադրոյմ կնիք ճշմարիտ քրիստոնէական գործոց. կարկռել եղբայրական ձեռք մը բարւոյ ճամբուն մէջ և փոփոխակի օգնել իրարու, իր ասպարէզին մէջ կենալով և դիմելով ի նպատակն:

* Առաջիկայ ճառս Գաղղիոյ ներկայ ժամանակիս առաջին բեմասաց պերճախօսներէն մէկուն Հօր Փելեքսի է, զոր խօսած է ի Բարիզ Ս. Սուրբ պիկիոս եկեղեցւոյն մէջ 1865ին:

Ո՛րն է Միքայէլ հրեշտակապետի գործոյն յատուկ և ստուգապէս եղական նպատակը. ահաւասիկ. Տալ տալագրել՝ իր վնասովն և վտանգաւր լաւագոյն գրքեր, ըստ կարելոյն ածան գնով ծախելով և հասցընելով ընթերցողաց ձեռքը. որով Ս. Միքայէլի ընկերութիւնը բարի խօսից տարածման և ներգործութեան մեծ արգելքը կը վերցընէ, որ է՝ ընդհանրապէս աղէկ գրքերու բարձր գին ունենալու արգելքը, որ այնչափ եղած ջանքն ու նուիրմունքը կը փճացնէ և անօգուտ կ'ընէ: Բառնալով կամ գոնեա նուազեցընելով մասամբ մը այս արգելքը, Ս. Միքայէլի ընկերութիւնը գործակից կ'ըլլայ ան ամենուն՝ որոնց վախճանն է բարի գրքեր տարածել ածան ծախելով:

Բաւական կը համարիմ ըսել ձեզի այս գործոյն մեծ կարեւորութիւնը, ցուցընելով ընդհանուր խօսքին մարդկութեան մէջ ունեցած կարողութիւնը, և մասնական կարողութիւնը գրոց կամ գրեալ խօսքի, և բոլորովին մասնական կարողութիւնը բարի գրոց: Որով կրնանք իմանալ ինչ բարիք որ կրնայ ընել այս ընկերութիւնը, որուն վախճանն է տարածել և շատցընել բարի խօսիւք՝ ճշմարտութեան իշխանութիւնը, և Յիսուսի՝ Բրիստոսի թագաւորութիւնը երկրիս վրայ:

Ա

Խօսքը մարդկութեան ամենամեծ կարողութիւնն է. վասն զի ամենամեծ կարողութիւն է ՚ի մարդում, ընտանեաց և ընկերութեան մէջ:

Ընդ մէջ մարդուն և խօսից եղած վերաբերութիւնն այնպէս յարակից է և այնպէս խոր, որ մէկը կու տայ կշիռ, ածէք և կարողութիւն միւսոյն: Խօսքն է բացայայտութիւն մարդկային հոգւոյ. հոգին արքունական իշխանութիւն մ'է ՚ի մարդում. և ամենայն ոք որ կ'երեցընէ արտաբոսապէս ժր և իցէ կերպիւ այս մարդկային իշխանաւորութիւնը, ուրիշ հոգւոց վրայ անհրաժեշտ իշխանութիւն մը կը բանեցընէ: Ոչ երբեք հոգի մը կ'արտայայտի ուրիշ հոգւոց առջև, և կը յայտնէ արտաքուստ իր հաւատքը կամ անհաւատութիւնը, սէրը կամ ատելութիւնը, ձգողութիւնները կամ վանողութիւնները՝ առանց աւելի կամ նշանազ սպառնական արգիւնք մը ստանալու: Այսպէս մտածելով խօսք մը որչափ աւելի զօրաւոր է, այնչափ աւելի ընդարձակ իշխանութիւն ունի. յօգեալ ձայնիւ կամ գրի մնայուն գրողմներով եղած հոգւոյ արտա-

յայտութեանց մէջ չիչափաւորիր. ամենուրեք է ուր համոզմունք կը յայտնուի, հաւատք կը ծանուցուի, զգացումն կը սլատծառի, միով բանիւ՝ հոգի մը կը պարզի և իմանալի եղանակաւ զգալի կ'ընէ իր ներքին խօսքը:

Այս ընդհանուր և բարձրագոյն իմաստով նկարչութիւնը խօսք է, անդրիագործութիւնը խօսք է, երաժշտութիւնը խօսք է, ամենայն արուեստը խօսք են. և երբ կը կարողանան իշխել մեր հոգւոց վրայ, յայտնելով կամ զգացնելով, կրնանք ըսել թէ ճարտասանութիւն են. այն զի ճարտասանութեան հիմն ուրիշ բան չէ՝ բաց եթէ հոգւոյն ինքզինքն յայտնելով ուրիշ հոգւոց վրայ բանեցուցած իշխանութիւնը, ինչ կերպ ալ որ ըլլայ այս յայտնելը կամ իշխելու գործին:

Յառաջ ևս մատչինք. կրնանք ըսել որ մարդուն ըրած ամեն մէկ գործը խօսք է. մարդուն ամեն գործը մարդկային կարողութեան արտայայտութիւն է, ինչպէս որ ամենայն գործք Աստուծոյ՝ աստուածային կարողութեան արտաբերին հաւաստիքն են: Գործաւորն՝ ո՛վ որ ալ ըլլայ, գործոյն մէջ կ'երեւի: Բովանդակ բնութիւնն աստուածային խօսք է. իւրաքանչիւր հրաշալեացը մէջ աստուածային բան մը կը տեսնուի. խօսք մերթ քաղցր և հաճոյ, մերթ իշխող կամ ահեղ. խօսք՝ տեղ մը ծաղկամբք, տնկովք և հնձովք գրեալ, ուրիշ տեղ աստեղօք և արեգակամբք, և երկրիս վրայ՝ ինչպէս նաև յերկինս՝ Արարչին փառքը սլատմելով և ըստ չափու կատարելութեանց որ կը փայլին, յայտնելով զԱստուած ՚ի հոգի մարդոյն:

Այսպէս մարդս՝ հեղինակ աւելի կամ նուազ տիրական և արքունական գործոյ մը, կը խօսի առ մարդկութիւն՝ ձեռամբ իւր գործոյն. ձայն՝ երբեմն այնպէս զօրաւոր և տիրապետող, հեռաւոր և խորունկ արձագանգներ ունենալով մարդկութեան մէջ, որ շատ անգամ երկայն դարերէ ետքն ալ միտքերն արթուն և հոգիները զգացեալ կը բռնէ: Եւ եթէ նաև այսպէս է նոյն իսկ այն գործոց նկատմամբ՝ յորս մեծապէս յարմարութիւն և ճարտարութիւն կ'երևայ, ևս առաւել մարդկային գործերը պիտի խօսին առ մարդկութիւն, մինչ այս բարոյական գործերն յինքեանս աւելի ուղղակի կը յայտնեն զանոնք գործող հոգւոյ գաղտնիքը. և ասկէ է այն անկշիռ կարողութիւնը և անհամեմատ ճարտասանութիւնն այն խօսքին՝ որ կ'ըսուի օրինակ:

Մեծ և ընդարձակ երևութով նիւթեր սիրողաց համար հաճոյական կ'ըլլար ման-

րամասն տեսնել խօսից կամ հոգւոց արտայայտութեան կարողութիւնը՝ մտածելով 'ի զանազան պարունակս, որովք իշխողութիւն և տիրապետութիւն կը հասնին 'ի գերագոյն աստիճան: Այլ պէտք է ամփոփիլ. և ես մասնաւորապէս ձեզի պիտի ըսեմ խօսքի կարողութիւնն ըստ իրեն սովորական առումնը. կ'ուզեմ ըսել՝ հոգւոյ արտայայտութիւնը ձայնիւք յօդելովք, մարմնոյ նշանաւոր շարժմամբք կամ գրութեան հաստատուն տառերով:

Խօսքն ուրեմն քանի որ արտայայտութիւն է մտաց, ձև գաղափարաց և բացատրութիւն մտածութեանց, միով բանիւ՝ գործիք հոգւոյ արտայայտիչ և ներգործիչ 'ի հոգիս՝ մարդուս գերամեծարութեանը յատկադրոշմ նշանն է. արարչագործութեան մէջ մարդուս իշխանութեանը ստուգապէս վերապահեալ անընձեռելի առանձնաշնորհութիւնն է, որով մարդս իր բարձր գահէն կ'իջիտէ 'ի ներքոյ իւր եղած ամենայն էակաց գասակարգութիւններուն: Մտաց այս գործիքով է, հոգւոյն շուրջ զիւրեւ հնչող անդամովք, որ կը բանեցընէ իր ամենամեծ կարողութիւնը մարդկութեան մէջ. այնպէս որ ինչպէս մարդս արարչութեան ամենահզօր և կարող էակն է, այսպէս խօսքն ալ 'ի մարդում ամենազօրեղ և կարող յատկութիւնն է:

Վասն զի մարդս՝ իբրեւ մարդ կազմեալ բանիւ, կերպով մը նոյն ինքն իր խօսքն է. իր բանն այնպէս համագոյակից է իրեն, որ երբ միտքը բացուելէն ետքն ինքնին խոհուն և խորհրդածող էակ մ'եղած է՝ այսինքն է խօսող էակ, կրնայ ըսուիլ թէ խօսքով իր ճշմարիտ յարգը կ'ընդունի. այն է՝ ինչ որ է բանիւ. այնչափ կ'աժէ՝ որչափ կ'աժէ իր խօսքը. և փոխադարձաբար ալ այնչափ կ'աժէ՝ որչափ որ կ'աժէ ինքն յինքեան:

Չեմ կրնար յառաջել հոս յանչափս հետաքննող փիլիսոփայութեանց աղօտ լուսովն, և գիտել 'ի խորս մարդոյն՝ ինչ որ ծածկած է Աստուած խորհրդաւոր մթութեամբ: Չեմ մտներ 'ի վտանգաւոր սահման դրութեանց, և այլոց կը թողում մեր գաղափարաց ստոյգ ծագումը պայծառապէս ցուցընելու պատիւը, և գիւրդմբռնելի պարզութեամբ պատել մեր նորածին բանականութեան խանձարուրքը: Ինչ որ ալ ըսելու ըլլան իրենց գիւտերուն վրայ վստահամիտ եղող փիլիսոփայք՝ արարչագործութեան թագաւորին այս ճառագայթալից դուստրը կը ծագի 'ի մթութեան, եթէ չըսենք 'ի գիշերի, և քիչ շատ մեր աչքէն կը գողանայ իր ծագման գաղտնիքը, խանձարրոցը տեղը և առաջին զարթման

ժամը: Բայց նոյն իսկ ընդ մէջ այս ստուերաց և իրենց իմաստալից գաղտնեացը՝ դիտողաց աչքին բան մը կը զարնէ, որ է այս ձևաւորմանս և զարգացման խօսքով կատարուիլը: Անշուշտ ոչ երբեք կարելի է խնդիր հանել և բանականութիւն ծնուցանելու կարողութիւն ընծայել խօսքի: Խօսքն յաւելեալ կենաց մէջ այնպէս բանականութիւնը կը ստեղծուի՝ ինչպէս որ արեւուն ճառագայթն ու անձրեւի կաթիլը գետնի վրայ իյնալով՝ չեն ծնուցաներ ցորենի հունտը, որ անոնց աղդեցութեամբը կը յայտնէ ակներեւ իւր խորը ծածկեալ արգասաւորութեան գաղտնիքը: Այլ եթէ այլանդակ մտածութիւն մը կ'ըլլար՝ խօսքը մարդկային բանականութիւնն ու խորհելը ծնուցանելու կարող ինչ մը համարիլ, զարմանալի կուրութիւն էր իրօք և փորձիւ չճանչնալ յայնմ կարողութիւն արգասաւորութեան, փթթելոյ և ձևաւորելոյ, շօշափելի և երեւելի՝ բարոյական և մտաւորական կենաց աճմանը մէջ. ինչպէս անձրեւի և արեւու աղդեցութիւնը նիւթական աճմանց երեւութից մէջ: Ով որ մարդու մը աճիլը տեսած է, չիտարակուսիր ըսածիս վրայ. խօսքը մարդուս ցօղն է և արեւը. խօսքն իր շունչն է, երկինքն ու մթնոլորտը. մտաւորական և բարոյական աճմանը պայմանն է. գեղեցիկ տունկ արարչութեան, որ ուրիշ ամենայն տնկոց նման գաղտնիք մ'ունի 'ի խորս արմատոյն, և պայծառ լուսոյ աղդեցութեամբ՝ հրաշալի գեղեցկութիւնը կ'երեւցընէ ոչինչ նուազ յերկինս և 'ի յերկրի:

Արդ եթէ այսչափ է խօսից անդիմադրելի աղդեցութիւնը մարդկային աճման վրայ, եթէ խօսքն՝ իբրեւ ջերմ արեւ և իբրեւ ցօղ բեղնալից՝ մտաւորական և բարոյական կենաց բողբոջները կը փթթեցնէ, որոնք ցանուած են 'ի մեզ արարչին ձեռօք մեր դեռածին հոգւոյն կոյս հողոյն վրայ, ինչպէս կարելի է չտեսնել թէ խօսքն որ զմեզ կը բեղնաւորէ և կը զարգացընէ յայնմ՝ որ մեծն է և արժանապատիւ 'ի մեզ, ամենուրեք և միշտ պէտք է որ մեր զօրութեան գաղտնիքն ըլլայ և մեր կարողութեան չափը: Իրք յարատեւաբար գործուելով և կատարուելով մի և նոյն պատճառներով՝ որովք կը սկզբնաւորին և կը ծագին, յայտնի կը հասկըցուի որ մեր մտաւորական և բարոյական կենացը կիրառութիւնը խօսքով սկսուելով, պէտք է որ լմննայ՝ բովանդակի և սպառի խօսիւք: Եւ ով չըմբռնէր որ մարդս մէյմը եկեալ 'ի գոյ, խօսից այս աղնուական ծնունդն իր ծագմանը մեծութիւնը պիտի ունենայ, և իւր խօսքը գրեթէ անսխալապէս իր անձին յարգը պէտք է ըն-

ծայէ, և որչափ ասէ խօսքը՝ նոյնչափ պիտի ասէ խօսուին մարդը: Մարդս անշուշտ կրնայ զխօսքն իւր մտածութեանը քող մ'ընել, բայց կամայ ակամայ ճշմարտութիւնն 'ի ներքոյ այս քողոյն կը ցոլայ. և այս առաժն ըստ հանուր իմաստին առնելով՝ խօսքն է մարդ, և մարդն է խօսք, կատարեալ ճշմարտութիւն է: Խօսքը մեր բարոյական կերպարանքին լուսանկար պատկերն է, ինչպէս որ է կշիռք մեր մարդկային ասէքին:

Հանրական և ժողովրդական հաւանութիւն մը կայ աս կէտիս նկատմամբ, որ խօսից կարողութեանն ու իշխողութեանն ընծայեալ չքեղամեծ յարգանքն է: Այս դատաստանս կ'ըսէ առ ամենայն մարդ խօսուին. ի քերական քումմէ դատեցայց զքեզ. նոյն իսկ՝ մէկու մը վրայ դատաստան ընելու համար, մեր բնիկ մտածութեամբն անարգանաց կամ պատուոյ նշան մը դիտելու համար, ինչ պէտք է մեզի հասարակօրէն. այն անձին գրոց մէկը կարդալ, իւր մէկ խօսակցութիւնը լսել: Մարդ մը խօսեցաւ բարձր հանդիսատեղոյ վրայէն, ուսկից ամենայն մարդիկ լսեցին. ճառախօսութիւն մ'ըրաւ, մէկ մը միայն. այս ճառախօսութիւնն իբրեւ նախատինք մ'ընդդէմ ճշմարտութեան, պատուոյ կամ առաքինութեան՝ իր ճակատուն վրայ կնքեցաւ իբրեւ թշնամանաց սպի, զոր բնաւ ձեռք մը չիկրնար փնջել: Մարդ մ'ալ խօսեցաւ մի և նոյն հանդիսարանին վրայ՝ արդարութեան ջատագով կենալու համար, խառնելով խօսակցութեանը մէջ հայրենիքը պաշտպանող զինուորի արիասրտութիւնը. ամենայն համեստ ոգւոց ծափահարութիւնք պատասխանեցին անոր ճառին, և այն ճառախօսութիւնը գլխոյն չորս բոլորն իբրեւ փայլուն լուսապսակ յարատեւ պիտի մնայ, և թերեւ իբրեւ պսակ իրեն անմահութեանը:

Եւ առմէկին այս դատաստանը բարի է, և կարծեաց այս վճիռն արդար է: Բարի խօսակցութիւն ունեցող մարդը գերադանց հոգի մ'ունենալը յայտնի կ'ընէ. և գէշ խօսակցութիւն ունեցողը՝ անդգամ մէկն ըլլալը անժխտելի կերպով կը հաւաստէ: Ըմարտութիւնն ինքնին ըսաւ. Սրախառտութենէն կը խօսի բերանը. ի յաշկոռածոյ սրտի խօսի քերան: Մարդ մ'որ խօսքով վնասելու և բարոյապէս սպաննելու գիտաւորութիւն կը ցուցնէ, պատրաստ է նաև նիւթականապէս վիրաւորելու և սպաննելու: Խօսից և գրչի Ռոպէսբէրք կան, ինչպէս որ կան Ռոպէսբէրք սրոյ և կառափնահատութեան. ոմանք արեւանդ մէջ կը թաթխեն զքեզ, այլք իրենց սեւադեղովը

կը մրտեն. ասոնք կը գլխատեն զքեզ, ասոնք անպատիւ կ'ընեն: Ահաւասիկ ասոր համար է որ եթէ տաղանդը կամ փրկաւէտ բանիւ զինուորեալ հանճարը բարւոյն նախական կարողութիւնն է, հակառակ բանիւ վառեալ տաղանդը կամ հանճարն ալ՝ չարին նախնական զօրութիւնն է. մէկը բարերարութեանց մեծագոյնն է, միւսը մարդկութեան սաստկագոյն հարուածը. առաջինն սրբիչ է, հիմնող կամ քաղաքակրթութող. երկրորդն՝ ապականարար, աւերող և կործանող. առաջինն է բանն արարող, երկրորդն է բան եղծանող:

Բայց, եղբարք իմ, տնական կենաց սրբարանին մէջ պէտք է միջամուխ ըլլալ խօսից կարողութեան անհասկանալի գաղտնիքը լաւագոյն ըմբռնելու համար. վասն զի միթէ հոն չէ՞ որ կեանք կը կերպաւորին և մարդս կ'եղանի: Հանդիսացէք մտօք՝ մանաւանդ թէ սրտիւք, ընտանեաց մէջ արդիւնաւորեալ հրաշալի ստեղծաւորման, ընտանեկան կենաց յարկին տակ՝ ուր անհատք կը գոյաւորին և ուր ընկերութիւնք կը պատրաստուին ճշմարիտ մեծութեամբքն ու ճշմարիտ յաջողութեամբք: Նայեցէք հոսկէ որրանին մէջ հանգուցեալ փոքրիկ էակին. կը տեսնէք զայն տղայն որ ճակտին վրայ կը կրէ գրեթէ բովանդակութիւն բնութեան ամենայն շնորհացն և արարչութեան ամենայն գեղեցկութեանցը: Ահաւասիկ մարդն առաջին առաւօտեանը մէջ. մարդկային կեանքն է իր արշալուսոյն մէջ, և նման արշալուսոյն ծագմանը՝ ճակատն արեւածայրից ստուերներով ծածկեալ:

Ողջոյն քեզ, ով գեղեցիկդ և արքայավայել ծաղիկդ արարչութեան. մանուկ սիրուն, որուն չորս բոլորը կարծես թէ հրեշտակաց ճերմակ թւերը տարածեալ կը տեսնեմ պաշտպանելու որրանդ և քնքուշ ու փափուկ կեանք մը ընդդէմ փշմանց թիւր շնոց. հիմակուրնէ կը կրես ճակտիդ վրայ նշան մեծ կոչման ու կնիք վսեմ ճակատագրի, և նայուածքս ներկայդ դիտելով ապագայդ կը հետաքննէ: Ինչ ըլլալիք ես արդեօք, արարածդ սքանչելի, ինչ պիտի ըլլաս արդեօք... Ո՛հ. այն՝ ինչ որ պիտի ընեն զքեզ հօրդ, և մանաւանդ մօրդ՝ շրթութունքէն ըղիւսեալ խօսքերը. երանի՛ քեզ, բիւրիցս երանի, եթէ երկինք 'ի բեղնաւորել քու առոյգ հոգիդ՝ սրբուհւոյ մը խօսքը վերառաքեն քեզ: Ո՛հ. կը տեսնէք հոն 'ի ստորեւ ընդ աղքատին յարկաւ այն կինն՝ որ որրանին վրայ ծռած՝ այն քաղցր դէմքը կը դիտէ՝ իբրեւ հրեշտակ խնամոց, գորովանաց և անձնամոռացութեան: Ինչպէս այն ննջող հոգւոյն հետ կը խօսի: Ինչ կ'ը-

սէ, կ'աղաչեմ, նայուածքովն, հեծեծանօրը, փայտայանօրը, արտասուօրը, այն կարող չնչովն՝ որ յամենայն անցից միջամուխ կ'ըլլայ մինչև 'ի խորս այն դեռափթիթ կենաց. ինչ կ'աւանդէ խոհուն և սիրուն շնչովն այն հոգւոյն՝ որ առաջին անգամ պիտի զգայ բանականութեան առ բանականութիւն և սիրոյ առ սէր սլատասխանելը: Ո՛հ, ինչ որ մօր խօսքը կ'ըսէ առ հոգի մանկան՝ կ'անդիտանամ ես. այլ որ քաջ գիտեմ՝ այս է, թէ այն խօսից ազդեցութեամբ՝ որ լուսատուն է և սիրազեղ, օր մը կը զարթնու նորընծայ բանաւոր էակն և առաջին սլատասխանը կուտայ առ զինքն կոչող ճշմարտութիւն, և առաջին նշանը կ'ընէ առ սէրն գրկատարած. հեշտալի՛ խորհուրդ, որով հոգի մը կարծես կը ծնանի այլ հոգւոյ նշուլիցը ներքև և մտածութիւն կը բղխէ մերձաւորմամբ մտածութեան: Եւ այս հոգին մէյմ'որ մօր առաջին խօսիւքը բացուի ու աչացն առաջին նշուլիւքը լուսաւորուի, այս խորհրդաւոր և բեղնաւոր տուրեւութիւնն ընդ մէջ ճշմարտութեան ճառայգայթումը տուող մօր և ընդունող մանկան՝ յարատև կը ճոխացնէ այն սնանող կեանքը. և չիզադրիր բայց եթէ այն ժամուն՝ որ միշտ վաղահասն է, յորում տղայն տէր ըլլալով անհամեմատ գանձուն՝ 'ի մայրենի խօսից յարաբուղիս աղբերակէն քաղելով, կամովին կը բաժնուի իւր նախկին գերդաստանէն. և երջանիկ է եթէ թողլով այս սիրոյ և լուսոյ վառարանը՝ չիխարդաւանիր մոլորութեան և անձնասիրութեան խաւարային և ցուրտ կողմերը:

Այսպէս է ընտանեաց տաճարին մէջ ուր այնչափ հրաշք կը կատարուին Աստուծոյ աչաց ներքև, մարց խօսքին անմեկնելի կարողութիւնը մտքերնուս առաջին արթննալուն և սրտերնուս առաջին խայտալուն ժամանակ: Այս խօսքն արդարեւ իսկ արարող է. և ինչ որ կ'ըսենք մօր խօսքին նկատմամբ, մասամբ ճշմարիտ է նաև հօր խօսքին համար: Մինչ մայրենի խօսք անցնելով 'ի սրտէ կը սպրդի 'ի խորս մըտաց և կ'արգասաւորէ զխորհուրդս 'ի շունչ սիրոյ, հօր խօսքն ալ որչափ աւելի տղայն կ'աճի հասակաւ զարգացեալ մտաց՝ արդէն բացած շաւղօքը և ևս մուտ կը գտնէ. և այս դաշնակաւոր միջամտութենէ երկուց խօսից որ մի և նոյն հոգւոյ վրայ կը հանդիպին և կը հնչեցնեն մի և նոյն ճշմարտութեան զանազան արձագանգը, կատարեալ խօսք կը ձևանայ, յորում հաւասարաբաժին է քաղցրութիւն և զօրութիւն, և որուն ճառագայթը՝ արեւուն նշուլից նման, լոյս և ջերմութիւն միանգամայն կ'առքերէ 'ի հոգի:

Այս մի և կրկնակ խօսից վրայ կը կայանայ տնական ընկերութեան աւանդութիւնն, և այս ընտանեկան աւանդութիւնը բովանդակ կենաց ընթացքն և ուղղութիւնը կը սահմանէ, և ինչպէս մարդ այնչափ կ'աժէ՝ որչափ կ'աժէ իր խօսքը, գերդաստանն ալ այնչափ պիտի աժէ՝ որչափ աժէ իւր խօսքը. իւր խօսիցը կատարելութիւնը՝ մեծութեանը չափն է:

Ո՛հ. երբ այս տնական քահանայութեան առ ժառանգս ընտանեաց փոխանցող խօսքը՝ ճշմարտութեան խօսք է, սրբութեան խօսք, արդարութեան խօսք, յարգանաց խօսք, ինքնամոռացութեան և անձնանուիրութեան խօսք, ինչպէս ամենայն իմաստիւք և ամենայն կերպով կը բարձրանայ. ինչպէս պայծառ են յայնմ միտք, ինչպէս ամբիժ են սիրտք, ինչպէս մեծ են հոգիք, ինչպէս աղնուական են զգացմունք, բարձր ձկտումունք և իղձք վսեմ. ինչպէս կեանքը հայրենի և մայրենի խօսից կրկին խառնմամբ բեղնաւորեալ՝ օր ըստ օրէ աւելի վեհանձն՝ քաղցր ու զօրաւոր կ'ըլլայ. ինչպէս միանգամայն աւելի փառասէր է և կարողազոյն ամենայն գեղեցիկ և մեծամեծ իրաց: Այրական ցեղը՝ սերունդ այն ամբիժ խօսից և անսրատ հրահանգաց, անտխնդ մարմնոյ գունոյն վրայ բնական գեղեցկութեան և բարոյական գեղեցկութեան կըրկնալոյս նշանը կը ցուցնէ:

Ուստի իբրև Ռաֆայելի ա մենարուեստ նկարու մ'առջև կանգ կ'առնուն մարդիկ առաւելագոյն սլատկառանօք և զարմանօք՝ մեծ և հզօր, մաքուր և բարեկեցիկ ընտանեաց կենդանի նկարուն առջև՝ որ գեղեցիկ է իրեն կրկին գեղեցկութեամբ, և ճոխ երրակի ճոխութեամբ ճշմարտութեան, առաքինութեան և սիրոյ: Եւ երբ հարցնելու ըլլանք մենք մեզի, եթէ ո՞վ է արարող այս սքանչելարուեստ իրիս, որ առաջին է ցուցեալ յԱստուծոյ 'ի ներքոյ երկնից, յետ հրաշալեաց աստուածային կրօնից, գերդաստանին սրբարանէն ձայն մը կը լսուի գաղտնեաց յայտարար. և այս ձայնը կ'ըսէ. Հոն սրբասուն մայր մը խօսեցաւ, և իւր անուշ ու արգասաւոր խօսքն առաքինութեանց ամենայն ծաղիկները փթթեցնել տուաւ. հոն քաջ քրիստոնեայ մը խօսեցաւ, և կնքեց հոգիները ճգնասէր և այրական խօսիւքը. և հօր և մօր այս խօսքը կը մնան հոգւոյ վրայ իբրև անջնջելի դրոշմ, վկայ յերկինս և յերկրի՝ խօսից անկշռելի կարողութեան ընտանեաց մէջ:

Ընդհակառակն եթէ հօր չրթունքէն կամ մօր չրթունքէն իյնայ տղոց հոգւոյն վրայ մոլորութեան խօսք կամ տարակուսանաց

խօսք, անձնասիրութեան խօսք կամ նա-
խատանաց խօսք, ամբարտաւանութեան
կամ զեղխութեան խօսք, ո՛հ, ինչ կ'ըլլայ
այն ատեն. գերդաստանը՝ մոլորութեան,
տարակուսանաց, անձնասիրութեան, ան-
արգութեան, ամբարտաւանութեան, զեղ-
խութեան աւանդարան կ'ըլլայ: Կը վերնան
հաւատք, անձնանուիրութիւն, յարգանք,
ողջախոհութիւն, մաքրութիւն, համառօտ
ըսել սրբութիւն: Կենաց այս գետը եթէ
կը վազէ տակաւին՝ իր ընթացիցը մէջ կը
թաւալէ չեմ գիտեր ինչպիսի տիղմ և պղղ-
ծութիւն, և մաքրութեան ու սրբութեան
հետ տեղի կու տան կը փախչին զօրու-
թիւնն ու գեղեցկութիւն՝ այն անիծեալ ցե-
ղերէն, դատապարտեալք կրելու՝ իրրեւ նը-
շան անարգանաց իրենց հոգւոյն մէջ և ին-
չուան ճակատնուն վրայ՝ անպատիւ և վա-
տահամբաւ խօսիւք տալաւորեալ սպին:

Ո՛վ հայր, ո՛վ մայր. դուք որ երկնքէն
ընդունած էք առաքելութիւն, և պատիւ՝
դաստիարակելու զտղայս, այսինքն է՝ ստեղ-
ծագործելու Աստուծոյ հետ Աստուծոյ ա-
մենարուեստ գործը, ո՛հ, մի մոռնաք երբեք
որ ինչպէս Աստուած իր խօսիւքը կը ստեղ-
ծու զաշխարհ և անոր զարմանալիքը, դուք
ալ խօսիւք կը ստեղծագործէք զընտանիս՝
ամենայն հրաշալեօքը: Ուստի զգուշացէք
երբ ձեր հոգիէն խօսք մը կը բղխէ որ նո-
րափթիթ հոգւոց մէջ կը հնչէ. այն խօսքն
որ հետը թառամութիւն կամ գեղեցկութիւն
կը կրէ, ամբութիւն կամ բեղնաւորութիւն,
կեանք կամ մահ թերեւ, ո՛հ, կենաց այն
գեղեցիկ ծաղիկներուն դեռ չըղպած՝ կ'ա-
ղաչեմ՝ մաքրեցէք զայն ու սրբեցէք մեր-
ձեցնելով ամենայն մաքուր և սուրբ իրաց:
Թող ձեր հայրենի կամ մայրենի քահա-
նայութեան խօսքը սրբութեամբ խիստ ըլ-
լայ, հրեշտակային, սուրբ, երկնային, և եթէ
ներկի է ըսել, սրբեալ աստուածօրէն իրրեւ
զբանն Աստուծոյ՝ ի շրթունս քահանային.
Թող սփռուի այն փափկիկ հոգւոց վրայ և
այն նորաբողոք կենաց վրայ ինչպէս որ
քաղցր ցօղն կը սփռուի այգուն գարնա-
նային մարգագետինն վրայ, հանապազօր
ընձեռելու համար վերանորոգութիւն մաք-
րութեան, զովութեան և գեղեցկութեան:
Սր մը ձեր խօսիցը նշանը կրող տղաքը
տեսնողները՝ պիտի ըսեն. Ահաւասիկ որդիք
սրբանուէր խօսից. և երջանիկ ու օրհ-
նեալ սերնդոց մէջ բեղնաւոր եղող խօսքը
յազգէ յազգ, հոգւոց ի հոգիս պիտի եր-
թայ զօրութեան և գեղեցկութեան, պա-
տուոյ և արժանապատուութեան սքանչե-
լիքն յարատեւելու. որուն արձակման կէտը
ձեր սրտին մէջ պիտի ըլլայ և վերջնա-

կան վախճանը նոյն իսկ Աստուծոյ սրտին
մէջ:

Իայց հանդիսավայր մը կայ յորում բա-
րերարութիւնք խօսից և թշուառութիւնք
խղճի գաղտնեաց կամ ընտանեաց սըր-
բարանին մէջ ծածկեալք, ի լոյս պայծառ
կը ցոլան և կը խոստանան առ մարդկու-
թիւն՝ մահուան կամ կենաց արդիւնք. այս
հանդիսատեղին՝ արդէն ձեզի ծանօթ՝ ըն-
կերութիւնն է: Եթէ զմէկը ճանչնալու հա-
մար բաւական է շրթանցը վրայ հնչող և ի
հոգւոյն բղխեալ խօսքը լսել. եթէ ընտա-
նիք մը ճանչնալու համար բաւական է ծնո-
ղաց սրտէն ելած և որդւոց սիրտը մտնող
խօսքը լսել, ընկերութիւնն ալ ճանչնալու
համար բաւական է ընկերութեան մէջ հնչող
խօսքը լսել. անոր խնդրած և մերժած խօս-
քը. զինքը յուզող, խայտացնող, եռան-
դեամբ վառող խօսքն, և այն խօսքը զոր ա-
ռանց մտադրութեան անուարբերութեամբ
և ցրտութեամբ կը լսէ. ինչ խօսք որ կ'օրհ-
նէ և ինչ խօսք որ կ'անիծանէ. այն խօսքն
որ կը քաջալերէ և այն խօսքն որ կը հալա-
ծէ: Այս ամենայն տեսութեան կէտերով,
խօսքն՝ ընկերական միճակի ջերմաչափն է:

Երբ խօսքը ժողովրդեան մէջ թափանց-
կութիւնն ու պայծառութիւնը կորսնցը-
նելով կամովին տարտամ կ'ըլլայ, անորոշ
ու տատամսեալ անկման նշան է. մտաց
մթաղնելուն և սկեստիկութեան տիրե-
լուն յարտարարն է:

Երբ խօսքը գաղափարներն յայտնող ճա-
ռագայթ ըլլալու տեղ կամովին և դիտմամբ
կ'ըլլայ գաղափարները ծածկող ամպ. երբ
խօսք յամենայն կողմանց, եթէ ըստ գրա-
կանական և ըստ փիլիսոփայական կարգի,
և եթէ ըստ քաղաքական և ըստ կրօնա-
կան կարգի կը խաբեն զհոգիս և կը ստեն
առ իրս, այն ատեն խօսքն անկածութեան
ուրիշ նշան մ'է. յայտնի կ'ընէ կենդանի
մարդկութեան մէջ աղնիւ և գեղեցիկ իրի
մը տարակայութիւնը, կ'ուզեմ ըսել՝ անկեղ-
ծութեան տարակայութիւնը:

Երբ խօսք կ'ըլլայ ծառայական ու օգ-
տախնդիր և հրապարակաւ կը հանդիսա-
նայ պատրաստ աւելի տուողին վաճառե-
լու զմոլորութիւն կամ զճշմարտութիւն,
զհաստատողութիւն կամ զժխտումն՝ նշան
է մտաւորական և բարոյական անկման
միանգամայն. կ'իմացնէ թէ մտաց մէջ
սկզբունք չկան և հոգւոց մէջ արիասըր-
տութիւն:

Մէկ խօսքով երբ խօսքն արձագանգ կ'ըլ-
լայ վատ ձայնից, երբ յաղթանակ կը հա-
մարի մերկանալ զամօթխածութիւն և քօղ-
ընկէց ընել զամօթ, երբ աշխարհիս մէկ

ծայրէն ինչուան միւս ծայրը կը թռանի արծուոյ արագութեամբ՝ վարեալ ինչոյ պարսաւելի յաջողութեանց . ո՛հ, այն ժամանակ մեծամեծ անկածութեանց և հասարակային նուաստութեանց յայտարար նշանն է . վասն զի կ'ախորժի զամօթալիս, զկիրս անարգանաց, թանձր հաճոյից և ցած վայելից տենդը, այսինքն է՝ հոգւոց անշքանալն ու ժողովրդոց անկումը:

Չեմ հարցընէր թէ այս անկման նշանները մեր ժամանակիս ալ նշաններն են. ձեռի կը թողում որ ազատօրէն այս ընդհանուր դրոշմներէն վերահասու ըլլաք մեր ներկայ թշուառութեանց: Իսկ ես բարձր գագաթանց վրայ կանգ կ'առնում, ուստի դիտելի են միանգամայն անցեալն ու ներկայն, և ուսկից կը նշմարեմ նաև ինչուան ապագային հորիզոններն ու կ'ըսեմ ձեզի. Ընդ մէջ խօսից յանցանացն և ընկերութեանց անշքութեանց՝ ներքին սերտութիւն և զգալի յարակցութիւն կայ: Այս առմամբ կրնանք կրկնել պերճախօս փիլիսոփային ասացումը՝ որուն խօսքը լսած ըլլալը միշտ իրեն պատիւ պիտի համարի Փաղղիա. Գրականութիւնն ընկերութեան բացայայտութիւնն է: Եւ իրաւցընէ. ինչպէս որ մէկը խօսիքը միտքը կը յայտնէ, ընկերութիւն մ'ալ գրականութեամբ կը յայտնէ իր միտքը. վասն զի գրականութիւնն ուրիշ բան չէ՝ բայց եթէ այն բարոյական էակին խօսքը՝ զոր կը կոչենք ընկերութիւն: Եթէ ընկերութիւնը բարի է, խօսքն ալ բարոյաւէտ է. եթէ ընկերութիւնն ողջախօհ է՝ գրականութիւնն ալ մաքուր է. եթէ ընկերութիւնն ազնուական է՝ գրականութիւնը մեծ է. եթէ ընկերութիւնը կը նուաստանայ՝ գրականութիւնն ալ անարգ կ'ըլլայ. եթէ ընկերութիւնը կ'ապականի ի վերուստ մինչև ի վայր, գրականութիւնն ալ կը յոռանայ վերուստ մինչև ի խոնարհ: Միով բանիւ՝ գրականութիւնը ժողովրդեան կենաց աւելի կամ նուազ ճիշդ բացայայտութիւնն է: Սակայն այս ըսուածքս որչափ ճշմարիտ ըլլայ՝ ընդ մէջ խօսից և ընկերութեան եղած յարակցութիւնն ըստ ամենայնի չի բացատրեր: Գրականութիւնը միայն ընկերական կենաց բացատրութիւնը չէ, այլ անոր մղումն է: Այս երկու մեծապէս կապակցեալ իրաց մէջ գործել և ընդդիմագործել կայ. ընկերութիւնը կ'արտադրէ իր գրականութիւնը կամ խօսքը. նաև գրականութիւնն ալ իր խնդրոյն՝ որ է ըսել ընկերութեան նկատմամբ՝ զարմանալի կերպով կը գործէ: Խօսքն ընկերական կարգի շինութեան զօրեղ գործիքն է, և նաև զօրաւոր գործիք եղծանելու. կենդանի ըն-

կերութիւնները վերառող կամ վայրարե-րող, փառաւորող կամ անճեւո ընող զօրութիւնն է: Գրագէտ և պերճախօս անձինք՝ մանաւանդ այն ատեն երբ հանճարոյ պարգէն ընդունած են, ընկերութեան կառաց լծեալ կորովի և աշխոյժ նծոյգներու կը նմանին. կը թուցանեն ի վերելս և կամ կը գահավիժեն յանդուհոս, ըստ այնմ որ դէպ ի վեր կամ ի վայր քաշեն: Երբ կը տեսնենք որ ժողովրդեան մը մէջ ի հանճարոյ վարեալ տաղանդաց լէգէոններ կ'երևան՝ ազնուական և օրինաւոր կերպով բանեցնելով զգրականութիւն և զխօսք, կրնանք ընկերական զարգացումն գուշակել և մեծ դարու արշալոյսն ողջունել. բայց երբ ընկերութեան մէջ թէպէտև մեծապէս բարեկարգ ըլլայ, գրագիտաց բանակ մը կը դիտէք որ կ'ընթանայ կատաղութեամբ՝ ամենայն ինչ ժխտելով, անարգելով ու կործանելով, հասարակաց արուեստ ընելով և շահու գործ ամենայն ճշմարտութիւն թշնամանելը, ան ատեն կրնաք անհրաժեշտ անկումն գուշակել. և ինչպէս Քրիստոս Երուսաղեմի համար ըրաւ՝ կանխաւ լալ անթիւ սուերողաց պատրաստած փլատակացն ու քանդմանց վրայ:

Ուշ կամ շուտ անհրաժեշտ է հեղեղը. արդէն հորիզոններու վրայ կուտակեալ ամպերուն ետեէն կը լսուի խուլ բայց ահեղ ձայնիւ՝ կայծակին մեծահարուած որոտումը, որ թերևս մեծախոր վիհեր պիտի բանայ՝ սպառնալով լափել զժողովուրդս, մի և նոյն կործանման մէջ թաղելով նաև շատ բաներ:

Ո՛հ, անոնք որ կը խաղան ընկերական աշխարհի զօրաւոր կազմածոյն հետ՝ որ կ'ըսուի խօսք, թող անոնք մտածեն այս բանիս վրայ, մանաւանդ որ մանկական զուարճութիւն կամ ամօթալից վաճառաշահութիւն դարձուցած են զնոյն. ամենայն ընկերութեան համար՝ ինչպէս ամենայն ընտանեաց և ամեն մարդու համար՝ խօսքը պողովատեսայ դաշոյն է. դաշոյն սայրասուր, յաղթող դաշոյն. եթէ չիկտրէ գչարը՝ գբարին կը կտրէ. եթէ չէ կենսատու մահաբեր է: Ժողովուրդք կ'ելլեն ու կ'իյնան, կ'ապրին ու կը մեռնին՝ իրենց մէջ յաղթանակող գաղափարաց համեմատ. և գաղափարաց յաղթանակ պատճառողն են՝ խօսիք ստացեալ կամ կորուսեալ հակաճառութիւնք: Կարծիքը դշխոյ է աշխարհի այո, բայց խօսքն է վարիչ կարծեաց. ապա խօսքն է ստուգապէս իշխանութիւն աշխարհի. խօսքն է իշխան մարդկութեան:

Բ

Ինչուան հոս խօսից կարողութեանը վրայ խօսեցանք՝ ինչ ձևով որ արտայայտի ազգելու համար ՚ի վերայ հոգւոց։ Լրացնելու համար նիւթերնիս և այն սուրբ վախճանին որ ճառիս շարժառիթն է իսկապէս հասնելու համար, պէտք է ըսել արդ գրութեամբ եղած խօսակցութեան յատուկ կարողութեանը վրայ։

Կը հաստատեմ աներկիւղ որ եթէ ընդհանուր առմամբ խօսքն մարդկութեան մէջ առաջին մեծագոր զօրութիւնն է, խօսից ամենամեծ զօրութիւնն ալ է ինքնին գիրքը, այսինքն՝ գրեալ խօսքը, խօսք կրելի հետերնիս ճամբու մէջ, փակելի հետերնիս սենեկի մէջ, զոր կը լսեմք իրիկունը ննջելէն յառաջ, և քնոյ ժամանակ բարձրնալուստակ կը գնեմք, և առաւօտը արթննալնուս պէս իբրև խօսակից առաջին բարեկամի պէս կը գտնեմք, որ խորհրդատուն է և գաղտնեաց յայտարար և ինքնամատոյց ընկերակցելու ՚ի ճանապարհի նորընծայ օրն անցընելու համար։ Գիրք՝ այն լռին խօսքն որ ՚ի լռութեան կը խօսի առ հոգի՝ բարձրաձայն քան զմեծահնչիւն խօսս. գիրք՝ այն պերճախօսութիւնն որ զցայգ և զցերեկ ոչ երբեք կը լռէ, որ կը հնչէ յԱրևելս և յԱրևմուտս, և կարողութիւն ունի կենդանանալու անդադար խօսելով միշտ հաւասարազօր ու հանդիսապատիւ զօրութեամբ առ ունկն դնող հոգիս։

Գրքի մը այս պարզ ու սովորական գաղափարը, այսինքն է թղթերեսի վրայ դրոշմուած խօսից՝ ընդ որում կարելի է խորհրդակցիլ միշտ և ամենուրեք, արդէն իսկ ձեզի գուշակել կու տայ՝ եթէ ինչու համար իրեն յարակից զօրութիւնը քան զամենայն կարողութիւն ՚ի կիրարկեալ բանիւ մարդոյ՝ ՚ի վերայ մարդկային կենաց մեծիշխան է և զօրեղ։ Չեմ ուզեր դեգերիլ ցուցընելու ձեզի ինչու և ինչպէս գիրքն է մեծագոր քան զամենայն եղանակ խօսից, զոր կանխաւ ըսի, զօրագոյն քան զնրկարչութիւն և քան զանգրիազործութիւն, քան զերաժշտութիւն ու թատերգութիւն։ Այլ քանդակագործը մարմարիոնի վրայ և ոչ նկարիչը պաստառի վրայ, ոչ երաժիշտը զեղգեղմամբք, ոչ գուսանն ՚ի թատեր՝ չեն կրնար լուսաւորութեան, համոզողութեան և ճշգրութեան զօրութիւնն այնպէս լսոյնաբար բանեցընել, ինչպէս որ մատենագիրը կրնայ գրբով։

Արձանագործն իւր հրաշակերտ գործոցը

մէջ չափաւորեալ է մէկ դրիւք, կեցուածքով ու բացատրութեամբ. կարող չէ շարժմունքն յարատեւելու և անսահմանաբար զանազանելու կենաց յայտնութիւններն ու բացատրութիւնները։ Նկարչութիւնը գործելուն մէջ աւելի ազատ ու ընդարձակ աւարէզ ունենալով՝ սակայն մեծապէս փակեալ է տեղութեան՝ միջոցի և իրաց երբակի սահմանագլխոց մէջ, որով չիկրնար ՚ի վերայ մարդկային հոգւոց այն որոշակի իշխանութիւնն ունենալ և այն տիրող ներգործութիւնն՝ որ զհոգիս կը կերպարանափոխէ և շատ անգամ կեանք մը բովանդակապէս կը զղրրդէ։ Երաժշտութիւնն զմեզ աւելի անսահման միջոցի մէջ կ'ամբառնայ. հեռուոր պատկերանկարներ կը բանայ առջևնիս և զանհունութիւն երազել կու տայ. բայց նոյն իսկ անհունութեան բնադրոշմը և բնատուր տարտամ բացատրութիւնը կը նուազեցընեն մեր մտացն ու կամաց վրայ իրեն ազդեցութեան զօրութիւնը։ Թատերախաղը՝ հանդիսացուցած ամենայն հրապուրանօքն ու սքանչելեօք, թատերախաղն իսկ՝ ուր երբեմն խօսից ամենայն կերպը կը միաբանին ու կը լրանան, թատերախաղն՝ ուր արձանագործութիւնն ու նկարչութիւնը և արտասանութիւնը կը ձգնին մեծցնելու իր ազդեցութեան զօրութիւնը, թատերախաղն ինքնին հարևանցի քան թէ հաւաստի, ու խուսափուկ քան թէ մնայուն տպաւորութեամբքը, չունի հոգւոյ վրայ այն հաստատուն ազդեցութիւնը զոր ունի յաճախ գիրք մը։

Բան մը միայն նախ առերևոյթս գերազօր կ'երևի քան զգիրք. այս է ճառախօսութիւն, կամ թէ յատկապէս պերճախօսութիւն ըսուածը։ Արդարև պերճախօսութիւնն ՚ի կենդանի հոգւոյ բղխեալ խօսքն է փոխանցելու համար ՚ի կենդանի հոգիս. պերճախօսութիւնն է բովանդակ յայտնաբանութիւն խօսողին յանդիման ունկրնդրաց. պերճախօսութիւնը՝ միանգամայն արձանագործութիւն, նկարչութիւն ու երաժշտութիւն է և թատերգութիւն. վասն զի պերճախօսութիւնն աւելի կամ նուազ մաս մ'ունի այս սմենէն։ Եւ ահաւասիկ ասոր համար իւր ներգործութիւնն այնպէս անվրէպ է, զմայլմունքն անսպառ և իշխանութիւնը շատ անգամ այնպէս տիրապետող մարդկութեան մէջ. և մենք որ առանց պերճախօսութեան շնորհքն ունենալու՝ սակայն կոչումն ունեցած ենք կենդանի խօսքը ձեզի լսեցնելու, մտքերնիս դրած չենք թէ պիտի նուաստացնենք ձեր համարմանն առջև ձեր հոգւոց վրայ ազդող մեծ իշխանութիւնը։ Այլ ՚ի զուր այս նկատ-

մամբ կ'ուզենք հաճոյական սլաութանք պատ-
ճառել մեզ. ճառասացութեան խօսքը՝ մոտ-
ժեալ իր բովանդակութեանը և վտխճանա-
կան արդեանցը մէջ չունի 'ի մարդկութեան
այն իշխանութիւնն քան զգրոց խօսքը:

Անշուշտ գրոց խօսքը չունի շարժուածոց
կախարդանքն և ոչ աչաց փայլատակմուն-
քը, և ոչ սրտից հրապուրանքը կամ ձայնի
համակրութիւնքը կամ կենաց հրճուանքը,
որք կը փոխանցեն զհոգի մը 'ի մէջ այլ հո-
գւոց, սիրտ 'ի մէջ սրտից, և կը ստուգեն
երբեմն այն եղբայրական հաղորդակցու-
թիւնը՝ որ մէկ շնչով բիւրաւոր կեանքեր
կը շարժէ 'ի մի և նոյն հնչումն ձայնի, և ճշ-
մարտութեան արձագանգները մէկու մը
միայն ըսել տալով՝ կրկնել կու տայ ամե-
նեցուն: Ոչ. գրոց խօսքը անշուշտ է չունի
յուզման, հաղորդակցութեան, ինքնասա-
հութեան և յանկարծութեան, և երբեմն
մագնիսութեան և ելեկտրութեան մար-
թանքը՝ որ պերճախօսութեան անընդմէջ
ու ստոյգ իշխանութիւն կու տան և առժա-
մայն յաղթութիւն. բայց գրոց խօսքը զուրկ
յայտ հնարից՝ ունի ուրիշ յաջողութիւններ,
որոնցմով հոգւոց վրայ ապահովապէս ա-
ւելի խոր իշխանութիւն կը ստանայ և աւելի
մնայուն յաղթութիւն, միով բանիւ՝ հաւաս-
տեաւ հաստատուն ներդործութիւն:

Ճառախօսութեան ազդեցութիւնը չա-
փաւորեալ է միջոցի մէջ: Իմ խօսքս այս
կամարաց ներքե կը հնչէ և այս որմերուն
կը զարնուի. առ առաւելն կը յուզէ այս չոր-
ջափակին ամենայն հնչուն կոհակները.
բայց անկէ անդին, այս խօսքէս բան մը ա-
մենեւին չկայ, իսպառ չկայ: Ո՛հ, շատ
տարբեր է գրոց խօսքին հնչումը. եթէ ան-
գամ մը կարենայ ոգևորել զհոգիս, համ-
բաւը վառվռուն թեոցը վրայ կ'առնու
զայն և կը տանի ընդ ամենայն կողմանս
աշխարհի. և իր աշխարհակալ ճեմոցն առ-
ջե կը վերնան սահմանք, լերինք կը խո-
նարհին և կ'անհետանան հեռաւորութիւնք.
Իրեն համար շատ քիչ է ժողովելոց խումբ
մը, շատ քիչ է քաղաք մը, շատ քիչ է մէկ
ազգ մը. իրեն համար աշխարհքս պէտք է.
և կ'երթայ մինչև 'ի ծագս աշխարհի:

Ճառասացութեան խօսքը սահմանաւո-
րեալ է և 'ի տեղողութեան. կ'ընդհարկանի
ժամանակի պատուարներուն հետ՝ ինչպէս
որ կ'ընդհարկանի միջոցի պատնիշացն հետ:
Այս ճառախօսութիւնս իբրեւ վաղանցուկ
ձայն մը կը հնչէ և անդարմանելի լռութեան
մէջ կ'իյնայ՝ յաղթուելով յարասահ ժա-
մէս: Քիչ մ'ատենէն երբ ամբոխը ցրուի՝
'ի զուր կու գաք այս կամարներէն խնդրե-
լու լռեալ ձայնին արձագանգն և 'ի զուր կը

փորձէք կենդանացընել սպառեալ ճառա-
խօսութիւնը: Լռութիւնը միայն պատաս-
խանող կ'ըլլայ ձեզ: Այս շրջափակին հան-
դարտ օգն և ոչ վերջին ճօճմամբ պիտի
պահէ անցեալ խօսքին հետքը. վասն զի
խօսքն օդոյն մէջ չիձգեր և ոչ այն թեթեւ
և սահուն ախօսը՝ զոր նաւն ալեաց վրայ
կը հետավարէ: Եւ եթէ ձեր հոգիքը լռին
արձագանգներ կը պահեն ասկէ, այս ար-
ձագանգները նոյն իսկ ձեզի համար շու-
տով պիտի նուաղին, ուրիշ ձայներու գոչ-
ման ներքե բոլորովին մեռնելու համար, ո-
րոնք նոյնպէս պիտի մեռնին՝ առանց կարե-
նալու կենդանանալ այլ ևս:

Բայց նոյնպէս չըլլար գրած գրքերնուդ,
որոց խօսքը եթէ տիրապետող է՝ կ'իշխէ
ժամանակի, ինչպէս որ իշխած է միջո-
ցի. ինչ որ ըրաւ երէկ՝ այսօր ալ պիտի ընէ,
և ինչ որ այսօր ըրաւ՝ վաղն ալ պիտի ընէ:
Ինչպէս կ'երթայ 'ի ծայր աշխարհիս, կա-
րելի է թէ երթայ մինչ 'ի վերջ ժամանակի,
և դարուց 'ի դարս, ինչպէս միջոցէ 'ի մի-
ջոց՝ պիտի դիմէ յաղթահարելով, համոզե-
լով զհոգիս և այլափոխելով զկեանս. և ոչ
որ կրնայ ըսել ո՛ւր պիտի դադրին իւր ան-
սահման ու անհուն տիրապետութիւնքը
տեղողութեան մէջ, ևս առաւել 'ի միջոցի:

Միով բանիւ՝ ճառին խօսքը մարդկու-
թեան մէջ չափաւորեալ է. ինչ որ կը յուզէ
ժողովրդական կոհակներէն՝ որք կ'ամբոխին
'ի հեռուստ կենդանաշարժ մարդկութեան
մէջ նման ալեաց 'ի վերայ երեսաց ծո-
վուց, կրնանք ըսել թէ իբրեւ ալիք մ'է ան-
հուն ովկիանոսին մէջ: Ո՛րչափ էք հոս իմ
մտածութիւնս կրող քանի մը հնչմունք լը-
սողքդ. - ինչ գիտնամ... սակայն ի՞նչ է այս
բաղմութիւնը բովանդակ մարդկային ցեղին
առջեւ. ի՞նչ են չորս կամ հինգ հազար հո-
գիք ճառ մը լսելու համար՝ զոր պէտք էր
խօսիլ միլիոնաւոր մարդկանց առջեւ: Բայց
ո՞վ կրնայ թուել թէ գիրք մը որչափ հոգիք
պիտի փրկէ կամ պիտի կորուսանէ. հան-
ճարեղ գիրք մը պերճախօս է որ կը խօսի առ
յիսուն հազար մարդ և վաղիւ ուրիշ յի-
սուն հազար մարդկանց. և եթէ յաղթող
է՝ իր ետեւէն կը տանի ընկճեալ բիւրաւոր
հպատակներ:

Այսպէս առանց որոշեալ սահմաններու
միջոցի, ժամանակի և մարդկութեան, գրքի
մը ներդործութիւնն ամենազօր է, վասն
զի ամենասփիւռ է և միշտ յարատեւ. իսկ
աւելի ստուգող այս ազդեցութեան զօրե-
ղութիւնը՝ ամենախոր և ամենամուտ ըլ-
լալն է:

Եւ նախ՝ բացայայտ կ'ըլլայ գրքին այս
ազդեցութեան խորութիւնը՝ հաղորդա-

կըցութեան յարակցութեամբ՝ որ կը հաստատուի ընդ մէջ հոգւոյ ընթերցողին և մատենագրին։ Գիտեր էք, Նշբարբ իմ, այն անհամեմատ գիշումն որով ընթերցող մը կը բանաց՝ իբրեւ 'ի բաղխին երկուց դրաց՝ զիւր հոգին, վստահանալով առ անծանօթն այն որ կու գայ խօսակցելու 'ի ներքին ու մտերմական օթարան իւր կենացը։ Գիրքն է իբրեւ աներևոյթ էակ յորմէ չենք ակնածեր, և ոչ իր ծննդեանն ու բարուցը համար, ախտիցը կամ առաքինութեանցը համար կը խռովինք, և ոչ իսկ կը մտածենք անունն իմանալ. անանունն կը հրապուրէ զքեզ կախարդանօք ու կարողութեամբ։ Այն անծանօթ հիւրն իբրեւ եղբայր կ'ասուին ջականենք և բարեաւ եկար ըսելով կ'ողջունենք։ Հազիւ թէ կը սկսի հետդ խօսիլ և ահա իբրեւ բարեկամ կը համարիս զինքը, միանգամայն խելացի ու բարի, զօրաւոր ու սիրելի, այսինքն է վստահութիւնդ ստանալու համար ամեն պէտք եղածն ունող։ Այս օտարականս որ երկայն գիշերներ հետդ կը խօսակցի՝ թերեւ եղեւնագործ մ'է, զոր եթէ ճանչնայիր կը սոսկայիր. և այս ճարտար ոճրագործը՝ գորովանօք և առաքինութեամբ քողարձակ կ'օթեանի քու անձիդ ամենախոր և ամենափափուկ մասին մէջ։ Շատ անգամ պերճախօսի մը դէմ զինեալ ենք կանխակալ կարծեօք՝ որովք անոր ճառին արդիւնքը կը ջլատի. գիրքն՝ իւր աներևոյթ և քիչ մը իմանալի բնականութիւնը ազատ է առանց դժուարութեան այս անվստահութիւններէն՝ որք կորսնցնել կուտան խօսից ազդեցութիւնը։ Եւ մէյմը որ այս անձս 'ի սրբարան կենացդ կը մտնէ, խօսակցութեանը լռութեանն ու ամփոփմանը մէջ այնչափ աւելի հզօրեղ իշխանութիւն կ'ունենայ վրադ՝ որչափ որ չես իմանար. և արտաքսապէս այս անվնաս գիրքը առանց կարծելուդ զքեզ հպատակ կ'ընէ ընկճելով իւր գաւազանաւն ու իշխանութեամբ։

Եւ ինչո՞ւ համար այս ներգործութիւնը գերազոյն ու յաղթող է. վասն զի միանգամայն կարի ամփոփ է, խորհրդածող և երկարատեւ, վասն զի ունի երրակի կարողութիւնն՝ ամփոփման, խորհրդածութեան և կրկնողութեան։

Ամփոփումն նախ. փակեալ պահ մը մատենիւ յառանձնոց սենեկիդ և 'ի գաղտնի առանձնոց կենացդ, ամենայն կարողութիւնքդ կը համահաւաքին և կը կեդրոնանան 'ի լուր այն սլաւմող կամ հակաճառող խօսից, որ կը պարսաւէ կամ կը պաշտպանէ, կ'իրաւաբանէ կամ կը նկարագրէ, որ կարեկցութիւն կամ զայրացումն կը բոր-

բորէ, կատաղութիւն կամ զեղումն արտասուաց։ Եթէ մատենագիրը զիտէ գրել՝ ամենայն պերճախօս բանից այս երեք տարերքն իր ոճոյ գրութեանը մէջ մտուցած է, միտք՝ երևակայութիւն ու սիրտ, մտածութիւնք, նկարք ու զգացմունք. և մի և նոյն խօսքին վրայ ներդաշնակութեամբ յարմարեալ այս երեք տարերքը, կ'ըմբռնէ զքեզ իբրեւ երրակի շղթայիւք երեք մեծ կարողութիւններէդ. և այս կեդրոնացումը մտաց՝ երևակայութեան ու սրտի, կալեալ և ստացեալ փոփոխակի դաղափարօք՝ պատկերօք և զգացմամբք՝ որպէս զի յաղթանակէ քեզ, կու տայ գրքին կերպ մը ամենակարողութիւն։

Եւ այս ներգործութեան հետեանքն աւելի հաւաստի է, երբ կը կատարուի ու կը հաստատուի ամփոփեալ խոկման և առանձին խորհրդածութեան ազդեցութեան ներքեւ։ Յանկարծն ու անակնկալութիւն, տալաւորութեան արագութիւնք, շարժմանց աշխուժութիւնը, փայլմունք մը տածութեան, սլացմունք սրտի և հոգւոյ՝ պերճախօսութեան կամ խօսեալ բանի մեծամեծ նպաստքն են։ Սակայն պերճախօսութիւնն յաճախ իրեն հակառակորդ ունի խորհրդածելու ահեղ զօրութիւնը. քիչ ճառ խորհրդածող և որոճացող մտածութեան փորձը կը կրեն։ Պերճախօսութիւնն անակնկալ և միշտ յաղթող հարուածներով կ'ընդհարկանէ. անակնունելի յաղթական զարմացումներ կը պատճառէ. բայց այս զարմացմունքն յանխորհուրդս յանկուցանելով՝ երբ պաղ արեամբ մտածենք վրէժխնդրական հակառակ ազդեցութիւններ կ'ունենանք. ընդհակառակն գրոց զօրութիւնը կը սաստկանայ ամենայն զօրութեամբ նոյն ինքն 'ի խորհրդածութենէ։ Եթէ գիրքին է սթափիլ ու շուտով սթափիլ ճառի մը մեր միտքը կախարդելէն, շատ ծանր և շատ դժուարին է սթափիլ գրքի պատճառած ազդեցութենէն ու յաղթահարմանէն, և երբեմն անկարելի իսկ է բոլորովին։

Ամբողջացնենք գրոց իշխանութիւնը հոգւոյ վրայ. գիրքը վերջին հնարք մ'ալ ունի յորմէ զուրկ է ճարտարահիւս ճառը, որ է կրկնութիւն, շարունակութիւն և ընդերկայնութիւն իւր ներգործութեանը հոգւոյ վրայ։ Աղէկ շարագրեալ ու ըմբերանոց ճառ մը լսելէն ետքը՝ 'ի զուր կը փորձէք դարձեալ սկսանիլ ու վերանորոգել յանձին զձեզ հիացնող զօրութիւնը. այն զօրութիւնն՝ որ 'ի ժամու կամ 'ի վայրկենի հընչելուն իշխեր է ձեզ։ Չէք կրեր հետերնիդ զպերճախօս, բան կ'ուզեմ՝ առ ձեզ խօ-

սող հողին ու կենդանի սիրտը. ինչ կ'ըսեմ.
և ոչ իսկ իրեն ճառը հետերնիդ կը կրէք.
միայն հատուածներ, կոտորակներ ու մաս-
նիկներ միտք կը պահէք. և այս ժամ մը
վրանիս ազդող իշխանութիւնը՝ չի կենդա-
նանար կամ չի վերանորոգիր գարձեալ:
Իսկ գիրքն՝ ունի ինքն այս իշխանութիւնը:
Մի անգամ, երկիցս ու երիցս կը կարդա-
ցուի. իր իշխանութիւնը գարձեալ կը ստա-
նայ, յաղթութիւնը կը կրկնուի ու ազդե-
ցութիւնը կ'երկարի. և այս կրկնութեամբը,
վերանորոգմամբն և երկարմամբ ազդեցու-
թեան՝ հոգւոյ վրայ բացարձակ իշխանու-
թիւն կ'ունենայ և անշուշտ յաղթութիւն:

Գ

Խօսից և գրոց կարողութիւնն ու իշխա-
նութիւնն անգամ մ'իմանալէն ետքը, դիւ-
րին է հասկընալն ինչ որ կրնայ և պէտք է
արդիւնաւորէ՝ ի մարդիկ, յազգատոհմի և
բովանդակ ընկերութեան մէջ բարի գրոց
չատնալն ու տարածուիլը:

Բարի գիրք կը կոչեմ հոս ոչ միայն ի-
րենց նիւթովն ուղղակի կրօնական ու ջերմ-
եռանդական գրքերը. բարի գիրք կը կո-
չեմ զայն ամենը որք կը պայծառացնեն
զճմարիտն ու իշխել կու տան զբարին: Աս
երկու գործը մէկէն կամ մէկն իսկ միայն
ընելը՝ երբեք անօգուտ պիտի չըլլայ մարդ-
կութեան մէջ: Գրքի մը մէջ ճշմարտու-
թեան փայլը տեսնող մարդն անշուշտ կրնայ
անձին հետամուտ ճշմարտութեան գէմ
մըցիլ. եթէ ուզէ՝ կրնայ դասակցիլ այն խե-
ռեալ անդգամաց հետ՝ զորս Ս. Գիրք ա-
պրատումքք ի յոսոյ կը կոչեն: Բայց մտացը
վրայ կախեալ լուսոյ այն շողիւնը կը նմանի
աստուածային որսորդէն հոգւոց կողին վրայ
խթուած նետի. հետը կը կրէ ու չի կրնար
հանել մէկդի ձգել: Եւ եթէ գրքով մը բա-
րին սիրտը շարժեր է և թափանցող օծմամբ
ու խորամուխ հրապուրանօք յուզեր է իւր
սիրտը, մարդն ուշ կամ շուտ կենացը լա-
ւագոյն ժամուն մէջ ու լաւագոյն կերպով
տեղիք պիտի տայ այն հրապուրանաց զօ-
րութեանը. և որ ճշմարիտն է առ մի մարդ՝
չափով ճշմարիտ է առ մարդկութիւն բո-
վանդակ: Խօսիւք սերմանեալ ճշմարտին ու
բարւոյն ծիլերը՝ կրնան ուշանալ արդիւնա-
ւորելու, բայց երբեք չեն մեռնիր. շուտ
կամ ուշ կը փթթին, պտուղք կ'երեւին և
մարդկութիւնն ուրախութեամբ՝ երախտա-
գիտութեամբ և սիրով զանոնք կը քաղէ:

Ո՛հ. երանի՜ մարդկութեան այն ատեն որ
կենաց ապառաժուտ ճամբուն մէջ քայլե-

լով օր մը կը հանդիպի Նախախնամութեան
այս անճառ պարգեւին՝ որ կ'ըսուի բարի
գիրք. երանի՜ մանաւանդ երբ իր շունչն
սուրբ ու միանգամայն բեղնաւոր է, որ-
պէս զի անոր հունձքն հասունացընէ. լուսոյ
երանութեան և սրբութեան գանձերը պատ-
րաստեալ են այնու իրեն. ո՛հ. այն բիւրիցս
երանի, երբ այս տխուր ճամբաներուն
վրայ՝ յորս այնչափ մթութիւնք, տխրու-
թիւնք ու յանցանք կան՝ շնորհեալ է իրեն
հանդիպիլ բարի գրոց, որք լուսեղէն՝ սի-
րուն և սրբութեամբ ճարտասան եղող հո-
գւոց ծնունդք են՝ իբրեւ հրեշտակք լուսոյ,
մխիթարութեան և սրբութեան:

Այսպէս է արդարեւ ուղիղ և պարզ հո-
գւոյ վրայ բարի գրոց ազդեցութեան ար-
դիւնքն, ո՛վ որ հանդիպի այնց իւր խաւարի՝
տրտմութեան և յանցանաց ճամբուն վրայ.
բարի գիրքը կը լուսաւորէ, բարի գիրքը կը
մխիթարէ, բարի գիրքը կը սրբացընէ:
Կ'արդիւնաւորէ ըստ գրից և ըստ պիտոյից
այս երեք արգասեաց մէկը. և յաճախ ե-
րեքը միանգամայն կ'արդիւնաւորէ: Կ'ու-
զէի ըսել հոս այս Աստուծոյ առաքելոյն
ձեռքով որ իւր սիրոյն քաղցր նուիրակն
է, ի խորս հոգւոց կատարուած ամենայն
հրաշալիքը. միայն մէկ քանին կրնամ ակն-
արկել. կ'արձակեմ գէպ ի յերկինս և ի
հոգիս ձեր կը հնչեցնեմ եղբարցս երանու-
թեամբն ու փրկութեամբը յուզեալ հոգւոյս
այս աղաղակը. Ո՛վ աստուածայինդ բա-
րեգթութիւն, մեր խաւարային, տրտում
ու յանցաւոր մարդկութեան ընտիր բարե-
կամները խաւրէ լի բազմութեամբ, կարո-
ղութեամբ ու սրբութեամբ, և տան ամեն
պէտք ունողաց զլոյս՝ զմխիթարութիւն և
զսրբութիւն:

Այո, բարի գրոց ընթերցումը յաւատարմա-
րիւն նախ կ'արդիւնաւորէ ի հոգիս: Բարի
գիրքը՝ ճիշդ առմամբ, ճշմարտութեան ա-
ռաքեալ է մեզի հետամուտ. հրեշտակ լու-
սոյ որ լուսաւոր նայուածքովը կը փարատէ
առջևէն տգիտութեանց մռայլը: Ո՛հ. ո՛ր-
չափ կան այսպիսի տգիտութիւններ աշ-
խարհիս վրայ, որք կ'ընկճեն զբանավարու-
թիւն և զմիտս կը հեղձուցանեն. այն թանձր
տգիտութիւններն որ անցելոյն լոյսը կ'ար-
գելուն և զհոգիս կը գերեն ի խաւարի,
հեռի ի փրկաւէտ ճշմարտութենէ. ո՛րչափ
կայ փոքրկանց մէջ, ո՛րչափ կայ մեծերու
մէջ, ո՛րչափ ժողովրդոց մէջ, ո՛րչափ իշխա-
նաց մէջ. ո՛րչափ կայ ընդ յարկաւ հիւղի
և ո՛րչափ պալատանց մէջ, ի՛նչ կ'ըսեմ.
ո՛րչափ կայ վարժատանց մէջ, ի՛ բեմս, ի՛
կաճառս, ի՛ նոյն իսկ ի՛ սրբարանս: Հոն
մանաւանդ աւելի կը հանդիպինք ամենայն

կերպ ահեղ տգիտութեանց, զորս մտա-
դիւր կ'ուզեմ իմաստուն տգիտութիւնք
անուանել, կամ որք այնպէս կը համարին
զանձինս. զարմանալի մարդիկներ, որոնց
մտածութիւնը կարծես թէ գրոց ծանրու-
թեանը ներքեւ ճզմուած է, և ամենայն մա-
տենադարանաց փոշին սրբած են, և մտա-
ծութեան ամենայն զինարաններուն այցե-
լու եղած, ու մեռեալ գրականութեանց և
չիջեալ փիլիսոփայութեանց ամենայն հան-
գըստարանները հետազօտած և դեռ իրենց
մտացը մէջ չեն ասպնջականած այն բարե-
կամը՝ բարի գիրքը, որ միայն կարողն է բա-
նիւք առբերել ինքեանց փրկաւէտ նշոյլը:

Օգոստինոս, կը խոստովանի ինքնին, այս
ականաւոր տգէտներէն մէկն եղաւ, ճշը-
մարտութեան կարօտ հանճարներէն մէկը.
բայց Աստուած ճամբուն վրայ դրեր էր
լուսաբեր հրեշտակը: Օր մը՝ տարտամ ու
ալէտանջ մտածութեանն յուզմամբը տազ-
նապեալ՝ լսեց զձայնն առ ինքն բարբառող,
որ լուսատու և փրկարար գիրքն ալ կը ցու-
ցընէր. Ա. և կարդա, առ և կարդա. կալ
և ընթերցիր: Ու առաւ և կարդաց ու տե-
սաւ. ինչ տեսաւ. տեսաւ հրաշալի յոյսն ու
րուն հետամուտ էր զանազան վարդապե-
տութեանց գիշերոյն մէջ. տեսաւ զճմար-
տութիւն՝ որուն 'ի զուր 'ի խնդիր էր մտացն
ամբարտաւանութեամբը վարեալ ստու-
թեանց ընդարձակ անտառին մէջ:

Եւ տակաւին այսօր ալ որչափ արդի Օ-
գոստինոսներ ԺԹ դարուս մէջ նման բա-
րերարութեամբ ազատութիւն կը գտնեն:
Անցան անլոյս ու մեռեալ ըստ ամենայնի
ֆոյրիերոսեան, սէն-սիմոնոսեան, համայ-
նաստուածութեան, նիւթականութեան և
անաստուածութեան խաւարային մացառ-
ներուն մէջէն. մոլորութեամբ եղծեալ ի-
րենց ներքին մտածութեանը մէջ սկեպտի-
կութեան ահագին պարապութիւնն ստա-
ցան: Ո՛վ Նախախնամութիւն, ո՛վ աստուա-
ծային բարութիւն. օր մը ձեռքերնին ին-
կաւ բարի գիրքը, ճշմարիտ՝ բարոյական՝
կրօնական, միով բանիւ՝ քրիստոնէական
գիրքը, փոխանակ այլ ամենայն գրոց. կար-
դացին՝ և անկեղծաբար փնտրուած լոյսեր-
ուն ծագումը տեսնելով՝ դարձեալ կար-
դացին, և իրենք ալ տեսան. և այն մար-
դիկը՝ որոնք թերեւս կ'ամբնային լոյսը քա-
րոզչի մը խօսքին մէջ փնտրուել՝ կ'ընդու-
նին զայն անծանօթէ՝ մը՝ որ ազատութիւն
կը շնորհէ իրենց, ապրեցնելով 'ի մոլորու-
թենէ:

Բայց եթէ կան լուսաւորութեան պէտք
ունեցողներ՝ իրենց ճամբուն խաւարային
ու մտածութեանը մթին ըլլալուն համար,

կան նաև մխիթարուելու պէտք ունեցող-
ներ ճամբանին տխուր և սրտերնին բեկեալ
ըլլալով: Արդ քիչ առաջ զուրցեցինք թէ
բարի գիրքն ոչ միայն լուսոյ հրեշտակ է՝ այլ
և մխիթարութեան հրեշտակ: Կենաց պահ
ընդ պահ ժամերուն մէջ գիրք մը նոյն իսկ
իւր անմռունչ խօսքին լուութեանը մէջ մխի-
թարութիւն կ'առբերէ, զոր չէինք կրնար
գտնել կենդանի խօսից ո՛ր և իցէ ձայնին
մէջ: Բարի գիրքը միայնութիւննիս լեցը-
նող բարեկամ մ'է, զոր կրնանք հասկընալ
մինչ 'ի ծայր և կրնայ ամենայն ինչ ըսել
մեզի. չիվախնար անձնասիրութեան դիւ-
րագրգռութենէն. չիպատճառեր փափուկ
սրտի մը այն անանուն վէրքերը՝ զորս մեր
սիրելեացը կը պատճառենք երբեմն՝ նոյն
իսկ մխիթարել ուզելովնիս: Բարի գիրքն
այնպիսի մխիթարիչ է որ չիկրնար նեղու-
թիւնդ նուաստացնել. և ահաւասիկ ինչու
համար լաւագոյն քան զայն ամենայն կը
հաւանիս անոր խօսակցութեանը մտիկ ը-
նելու: Ուստի այսպէս բարի գիրքն է մա-
նաւանդ բարեկամ վշտացելոյ՝ բարեկամ
հիւանդի, բարեկամ աքսորելոյ, և գլխովին
անբաժան բարեկամ է բանտելոյն: Բանտե-
լոյն խցիկին կամ արգելանին մէջ բարի գիրք
մը՝ որ անոր միայնութեան վերջին բա-
րեկամն է, ներս մտցընել չթողող բան-
տապանը երկիցս անգութ է և կրկին դա-
հիճ. կը բառնայ այն ազատ էակէն՝ որ բան-
տեալն է, միակ երջանկութիւնը որուն կը
փափաքի աշխարհիս վրայ, հոգւոյ մը խօ-
սիլը լսելուն և իր հոգւովն անոր պատաս-
խանելուն երջանկութիւնը:

Պատմութեան մէջ հռչակաւոր օրինակ-
ներ կան բարի գրոց՝ նեղելոց և մանաւանդ
բանտելոց պատճառած այս մխիթարու-
թեանս, անհամեմատ վայելք նեղութեան և
միայնութեան: Լուդուիկ ԺԶ, վեհագոյնն
բանտելոց, Լուդուիկ ԺԶ՝ սուրբ գրոց ըն-
թերցմամբ կը մխիթարէր իր թշուառու-
թեան ահեղութիւնն ու անկմանը մեծու-
թիւնը. և այն անոյշ խօսքերն որ դաշն ձայ-
նիւ կ'ըսէին առանձնութեանը բարեկամ-
ներն՝ օգնական կ'ըլլային որ ներէ նախա-
տալից խօսից՝ զորս մինչ 'ի խորս իւր բան-
տին ստորին դատիկոններէ կը հնչեցնէին
բռնաւորք:

Մարիամ Սգուարդ՝ տառապանաց և
գժբաղդութեան առաջին սրտածմիկ ու
կենդանի պատկերն՝ եթէ Լուդուիկ ԺԶ ե-
ղած չըլլար, Մարիամ Սգուարդ ինքնին կը
մխիթարէր իր անձը բարի գրոց ընթերց-
մամբ անգութ ու յաչաղկոտ թագուհւոյ մը
հալածանացը մէջ. տասն և ութը տարի
բանտի մէջ կեցած մեղմեց ցաւերը իր եր-

կայն բանտարգելութեանը գերագոյն բարեկամացն հետ սրտէ 'ի սիրտ խօսակցելով:

Ինչ որ ճշմարիտ է մեծանուն թշուառաց նկատմամբ՝ ոչինչ ընդհատ ճշմարիտ է նաև ուսմիկ թշուառաց համար: Արդ եթէ չէք կարող լաւագոյն բան մ'ընել՝ տարէք աղքատին՝ հիւանդին ու կարգաւ գիտցող բանտելոյն՝ այս քաղցր և դիւրին մխիթարիչը: Մխիթարել, ո՛հ, զոր յաճախ փառք կը համարիք ու կը փափաքիք և չէք համարձակիր սկըսելու. չէք գիտեր ինչ զուրցէք. մինչդեռ կարեկցութեամբ սրտերնիդ կը լեցուի՝ խօսքը չրթունքնէդ կը պակսի: Ղրկեցէք ձեր տեղ առ հիւանդը կամ առ բանտեալն մխիթարութեան այն հրեշտակը որ առ ամենայն վիշտ և նեղութիւն կը խօսի. դրէք իւր բարձին վրայ մխիթարիչ գիրքը. կ'ըսէ անիկա՝ ինչ որ դուք չէք համարձակիր ըսելու. կ'ընէ դրարին զոր դուք կը վախնաք թէ չկարենաք ընել. ձեր սրբել չկրցած արցունքն՝ ինքը կը սրբէ:

Բայց բարի գիրքը չէ միայն մխիթարիչ ու լուսաւորիչ, այլ և յաճախ մարդուս սիրտը փոխող: Հրեշտակ լուսոյ և սիրտփանայ՝ մասնաւորապէս է հրեշտակ զղջման և սրբացուցման. հոգւոյ մէջ որուն կը տիրէ Յիսուս՝ սրբարար Աստուծոյն մարդկային կարապետն է. ոչ միայն կը խօսի առ միտքն 'ի լուսաւորել, և առ սիրտ՝ 'ի մխիթարել, այլ և առ կամս կը բարբառի որպէս զի ընկճէ: Երբեմն մարդուս այն որոշողութիւններն ընել կու տայ յաղթող ազդեցութեամբն՝ որ բովանդակապէս կը յեղափոխեն գինքը, և մէկ օրուան մէջ կենացն ամենայն տեսարանը և ամենայն ուղղութիւնքը կը յեղաշրջին: Եւ ո՞վ կրնայ ըսել երբեք ինչ որ գիրք մը կրնայ ընել մարդկութեան՝ մէկ մարդ մը միայն զղջման բերելով: Զրդջացեալ մարդն՝ այլափոխեալ մարդն՝ երբեմն մարդկային պատմութեան մէջ անհուն դէպք մ'է. ցնցմունք է աշխարհի. կարգադրութիւն է որ կը հաստատուի, կամ հարուած՝ որ կ'անհետանայ. բարւոյն քայլ մը յառաջանալն է, կամ չարին քայլ մ'ետք ընկրկիլը. մոլորութեան նուաճիլն է և ճշմարտութեան յաղթանակելը. փառաւորութիւն եկեղեցւոյ, ամօթ կորանաց հերետիկոսութեան, զարգացումն յառաջադիմութեան՝ որ իր երկայն և առապար ճամբուն մէջ օթեան մ'ալ աւելի կը ստանայ:

Արդ քաջ է. Աստուծոյ այս մեծ ցնցումը, մէկու մը դարձը՝ որ իւր արձագանգն ու ծայր 'ի ծայր աշխարհի ընդհանուր ցընցմունքն ունի, թերևս այն բարի գրքին արդիւնքն ըլլայ զոր դուք ալ ձեր յարկին ներքեւ հովանաւորած էք: Այն դէպքն ալ որ

պատմութեան մէջ շատ լուսաւոր հետք կը ձգէ՝ հետեանք պիտի ըլլայ ընթերցման մը՝ որ ինքնին հոգւոյ մը մէջ խորունկ հետք ձգած պիտի ըլլայ: Գիրքը պիտի սերմանէ 'ի ծնէ վեհանձն և զօրաւոր հոգւոյն մէջ՝ կամաց և անդրդուելի հաստատամտութեանց բողբոջը. և այս կամքս ու այս որոշողութիւնքս՝ զարմանալիք ու սքանչելիք բարեաց պիտի ծնանին ու ստեղծագործեն:

Հոս, Եղբարք իմ, ո՛րչափ անուանի օրինակներ՝ որչափ պատմական ու փառօք ճառագայթալից պատկերներ առջևս կը կանգնին վկայ ըլլալու ճառիս և գրոց անճառելի կարողութիւնը քարոզելու: Եթէ արդէն յիշած չըլլայի ձեզ զՕգոստինոս, կը ցուցնէի հոս տակաւին այն մեծ կերպարանքն իբրեւ գրոց կարողութեանը հրաշալի անձնաւորութիւններէն մէկը, զմարդ դարձի բերելու և մարդուս մարդկութեան վրայ գործելու կարողութեանը: Ի՞նչ չըրաւ Ս. Օգոստինոս Եկեղեցւոյ յաղթանակին համար, Քրիստոսի փառացն համար, բովանդակ մարդկութեան պատուոյն համար. և ո՞վ տուաւ մեզի զՍ. Օգոստինոս. ո՞վ անոր դարձը փութացուց. արդեօք գլխաւորապէս Ամբրոսիոսի պերճախօսութիւնը. ոչ. 'ի վերքան զամենայն ընթերցման կարողութիւնն եղաւ, գրքի մը խօսքը: Նման օրինակներ հարիւրներով ու հազարներով կան՝ զորս կրնայի մէջ բերել. թողէք ինծի մէկն յիշել ասոնցմէ, որ 'ի մէջ ամենայնի սիրելի է ինձ, և որուն անմահ յիշատակը ներեցէք յուզմամբ իւրիք յիշատակելուս:

Կը տեսնէք հոսկէ այն առոյգ զինուորականն որ ճակատամարտին կռուատեղէն կը դառնայ և Պիսզայեայ հին դղեկին մէջ կը ննջէ, երկայն ու ցաւագին ձանձրութեամբ սպասելով ծանրաբոյժ վէրքը բժշկել... Պարաս ժամերը լեցընելու համար առոյգ զինուորականը կը խնդրէ որ բերեն իրեն ժամանակին վիպասանութիւնները յորս վառվռուն երեւակայութիւնք կ'ախօրժէին յաճիլ պատահմանէ 'ի պատահմունք: Ո՞վ Իգնատիէ, ի՞նչ է խնդրածդ. ո՛հ, Աստուած բարի է, ուզածդ պիտի չգտնուի: Ո՞վ Նախախնամութիւն. Լոյոլայ գղեակը, որուն բուրմունքը շնչեր եմ ու սրբազան ու քաղցր հիւրընկալութիւնը վայելած, կարի երջանիկ էր օթեանելով իր մէջն ուրիշ գըրքեր, որք շատ տարբեր նահատակութեանց պատմողք էին: Սրբոց վարքն հոն էր, որ է ըսել՝ մարդկութեան մեծամեծ մարդկանց կեանքը, ճշմարիտ դիւցազանց կեանքը: Ազնիւ զաւակ այն ազատատոհմ և քրիստոնեայ ցեղին, կարգաւ, կարգա այն գիրքը. Ա՛ս և բնութեցիր: Ու զինուորականը

կարգաց, ու անսպառ լոյս մը տեղաց հոգւոյն վրայ 'ի ճակատուց այն դիւցազանց: Անձանօթ բան մը յանկարծակի յուզեց այն մեծ հոգին՝ մոռացող իսկոյն իւր մարմնական վէրքը. այն վեհանձն սրտին մէջ հըսկայի կռիւ մ'է կը բացուի, որ անհամբեր է նմանելու կամ գերազանցելու յառաջագընաց դիւցազունքը: Այն վճռական մարտին մէջ որդին երկնից՝ յաղթեց որդւոյն երկրի: Առաւօտ մը ընդ արշալուսն, կտրիճ զօրականը կ'ելլէ ու կ'ըսէ. « Երթանք, երթանք ուրիշ պատերազմներ ընելու և ուրիշ յաղթութիւններ ստանալու. երթանք ուրիշ վէրքեր առնելու և ուրիշ փառք ճոխանալու »:

Մնացորդը գիտէք: Այս օրինակս կը հաստատէ ու կը համառօտէ ճառս. կ'ըսէ լաւագոյն քան ինչ որ ես կրնայի յաւելուլ, զոր ապացուցանել ուզեցի՝ բարի գրքին կարողութիւնը՝ որ ամենազօր կարողութիւն է յաշխարհի. կարող 'ի լուսաւորել, կարող 'ի մխիթարել, կարող 'ի յեղափոխել ոչ միայն զմարդ՝ այլ ժողովուրդ մը, այլ դար մը:

Ո՛հ. մեր դարը մանաւանդ, այս մեծ տըզէտը, այս մեծ թշուառս և մեծ յանցաւորս՝ ինքն է որ լուսոյ մխիթարութեան ու սրբանալու պէտք ունի:

Մեր դարը՝ մեծաճոխ ուսմամբք և գիւտերով, և այնպէս աղքատ յիսկաբուն ճըշմարտութենէ որ կենսատու է ազգաց. ո՛հ. թող մեր բարի գրքերը գան դինքը կրթելու, թող գան վառելու խռովեալ աչացը ներքեւ ջինջ լուսոյ ջահը:

Մեր դարը՝ այնպէս փայլուն զեղխութեամբք և յազեալ հաճոյիւք, և սակայն այսպէս տխրագէմ. վասն զի սաստիկ է այս օրուան օրս ձանձրութեան չարէն բռնուած ոգւոց մաղձոտութիւնը, որք և վիրաւորեալ են սկեպտիկութեան կրծող որդէն. ո՛հ. թող մեր բարի գրքերը գան յայտնելու այս տառապանաց՝ քրիստոնէութեան քաղցր խորհրդով գերագոյն մխիթարութեանց գաղտնիքը:

Միով բանիւ՝ մեր դարն որ այնպէս կը բարձրացնէ իր ամեն զարգացումը, մեր դարը՝ այնպէս պարծենկոտ յայնս զոր իր առաքինութիւնները կ'անուանակոչէ, տարօրինակ անչքութեանց տեսարան կը պարզէ, մեծ ու յայտնի յանցանաց օրինակ կուտայ, և իւր սովորութիւնները դարչ տղմի մէջ կը ձգէ. ո՛հ. թող մեր բարի գրքերը գան դարձի բերելու այս անառակ որդիս՝ որ կ'ըսուի ԺԹԴ դար. թող գան ցանելու մեր ազականութեանցն ու աւերակացը մէջ կենաց և վերակենդանութեան բողբոջները: . .

Շատերն այս ունկնդրաց մէջէն՝ գիտեմ,

ունին նախանձ հոգւոյ և իրենց եղբարցն համար անձնանուիրութիւն: Շատերը կ'ուզէին ունենալ նուիրելու 'ի ծառայութիւն մարդկութեան և 'ի փառս Յիսուսի Քրիստոսի գրիչ, խօսք, պերճախօսութիւն, հանճար: Քաջալերուեցէք, կ'ըսեմ այնպիսեաց. ինչ որ դուք անձամբ չէք կրնար՝ այլոց ձեռքով կրնաք: Ս. Միքայելի ընկերութիւնը օգնութեան կը հասնի ամենայն տաղանդաց որք եռանդն ունին ճշմարտութեան, փառասիրութիւն բարւոյ և փափաք՝ բանիւ Յիսուսի Քրիստոսի թագաւորութիւնը երկրիս վրայ տարածելու: Այո, այս է մեր նպատակը, քաջալերել ամենայն ճշմարիտ հանճարներն և ամենայն անկեղծ անձնանուիրմունք. խօսեցնել տալ 'ի հոգիս զանոնք որ առ 'ի չգոյէ նպաստից, համբաւոյ կամ եղբայրական օգնութեան՝ կը կաշկանդեն զճշմարտութիւն ներանձնացեալ 'ի հոգի, որ միանգամայն կը նեղուի թէ՛ միայնութեանն և թէ՛ լռութեանն համար. միով բանիւ՝ աշխուժութեամբ գործածել տաղանդներն և քրիստոնէական նուիրմունքն, բազմացընել մտաց այն գործերն՝ որք ճշմարտութեան նշանն ու Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի կնիքը վրանին կը կրեն. ահաւասիկ այս է նոր ընկերութեան գերագոյն պարծանքը: Բայց այսպիսի գործ մը գծուարին է, նպաստներ կ'ակնկալէ և օգնութիւններ կը կանչէ: Ուրեմն ձեռնտու ըլլանք, միացնենք ջանքերնիս. ընթանանք 'ի միասին բարի խօսից տարածմամբն՝ ի ստանալ զհոգիս, և երկրիս վրայ ճշմարտութեան իշխանութիւնը սըփռելու:

Հարցուցին Թագաւորի մը. Ո՞ր խորհրդականները աւելի լաւ և օգտակար կը գտնես: Պատասխանեց. Գիրքերը. վասն զի ասոնք առանց կրից և շահախնդրութեան կ'ըսեն գիտնալ ուղածս:

Խօսքն Աստուծոյ՝ գործ է, և խօսքն է աշխարհս:

ՊՈՐՓԻՐ

ԾԵՐՈՒԹԻՒՆ: — Հասակ մը կայ յորում մարդիկ իրենց գրաւած մեծ կամ պղտիկ տեսարանէն կը քաշուին, և աշխարհիս իրաց նստողաբար անտարբեր հանգիստես կ'ըլլան. այն ատեն գիրքն իրենց գլխաւոր տեսարանը. գարձեալ կ'անցնին իրական աշխարհիս վրայէն պատմութեամբ և երևակայական աշխարհէս՝ վիպասանութեամբ:

ԼԱՄԱՐԴԻՆ